

MARIAN SURDACKI, *Opieka społeczna w Polsce do końca XVIII wieku*,
Lublin: TN KUL 2015, ss. 650.

DOI: [http://dx.doi.org/10.18290/rped.2016.8\(44\).4-8](http://dx.doi.org/10.18290/rped.2016.8(44).4-8)

W pierwszym kwartale 2016 r. ukazała się książka prof. Mariana Surdackiego, datowana na 2015 r., wydana przez Towarzystwo Naukowe KUL, pt. *Opieka społeczna w Polsce do końca XVIII wieku*. Praca ta finansowana była ze środków budżetowych na naukę w latach 2010-2012 jako projekt badawczy w ramach autorskiego grantu naukowego. Wydanie publikacji sfinansowane zostało przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego – grant wydawniczy z 2015 r.

Genezę powstania tej pracy należy wiązać z reaktywowaniem w 1981 r. Sekcji Pedagogiki na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. To właśnie wówczas rodziły się podstawy oryginalnych i koniecznych badań nad historią opieki społecznej. Wyznaczona problematyka badawcza była realizowana konsekwentnie przez trzydzieści pięć lat przez Mariana Surdackiego we wszystkich niemal jego badaniach i publikacjach, których ukoronowaniem jest omawiana synteza, a także oryginalna i unikatowa Katedra Historii Opieki Społecznej, powstała w 1999 r.

Na tle dotychczasowej historiografii polskiej monografia ta, a raczej synteza, ma charakter pionierski. Konieczność i potrzeba jej napisania wynikała z braku całościowego ujęcia tej problematyki. A przecież zarówno w średniowieczu, jak i w czasach nowożytnych troska o opiekę społeczną nad swoimi mieszkańcami i o ich wykształcenie należała do głównych aspiracji i potrzeb społeczeństwa. Zarówno w przeszłości, jak i dzisiaj jest to sfera życia ludzi tak samo ważna jak edukacja. Zresztą, opieka społeczna była mocno związana z edukacją i wychowaniem. W wielu szpitalach istniały szkoły dla ich podopiecznych, np. u duchaków czy szarytek.

Historia opieki społecznej i szpitalnictwa z punktu widzenia naukowego i poznawczego nie jest mniej istotnym zagadnieniem niż historia wychowania i szkolnictwa czy filozofii, a nawet literatury, które takie syntezy już od dawna posiadają. Wyraźne ostatnio ożywienie badań nad szpitalnictwem, opieką społeczną i dobroczynnością na ziemiach polskich dało Autorowi solidną podstawę do stworzenia syntetycznego ujęcia tego zagadnienia, a w konsekwencji podsumowania dotychczasowego stan badań w tym zakresie. W pracy dokonano typologizacji i usystematyzowania szerokiej, złożonej i różnorodnej tematyki związanej z dziejami polskiej opieki i dobroczynności.

Praca ukazuje system i rodzaj opieki społecznej dla ludzi potrzebujących pomocy, organizowanej w dawnych czasach przez Kościół i inne środowiska: państwowe, miejskie oraz osoby prywatne. Zajęto się w niej problemem wszystkich kategorii ludzi nieradzących sobie w życiu, z uwagi na starość, kalectwo, ubóstwo, chorobę, porzucenie, sieroctwo, bezdomność, itd., a także dotkniętych różnymi patologiami, jak przestępczość, pro-

stytucja. Dlatego głównym celem pracy było przedstawienie sposobów pomocy tym ludziom poprzez ukazanie instytucji i innych działań charytatywnych.

Choć praca dotyczy terenów Rzeczypospolitej, to jednak omawianie opieki społecznej na ziemiach polskich prowadzone jest w kontekście i w nawiązaniu do Europy Zachodniej. Tam bowiem, zwłaszcza w Italii, Francji, a także w Ziemi Świętej tkwią korzenie i wzorce miłosierdzia, opieki społecznej, pierwszych hospicjów i zakonów dobroczynnych, szpitali zakonnych i biskupich hospicjów oraz wielu innych zjawisk charytatywnych, które z czasem przechodziły do cywilizacji północnoeuropejskiej i państw Europy środkowo-wschodniej. Sytuacja opieki społecznej w średniowiecznym państwie polskim była w dużym stopniu odbiciem sytuacji europejskiej.

Tytułowe zagadnienie opracowano w szerokich granicach terytorialnych i chronologicznych, obejmujących czasy od początków państwa polskiego aż po jego upadek w wyniku rozbiorów. Dolną cezurę czasową wyznacza początek istnienia państwa polskiego, a dokładniej – przyjęcie w 966 r. chrztu i związane z nim tworzenie się podstaw organizacji kościelnej, która stanowiła bazę do rozwoju szpitali. Górną granicę czasową wyznaczają rozbiory oraz radykalne zmiany, jakie w koncepcji dobroczynności przyniosły prądy oświeceniowe. Nowe idee i przemiany, wyrażające się w upaństwowieniu oraz laicyzacji szpitali i wykształceniu się modelu lecznicy, także szpitali specjalistycznych, a urzeczywistniane przez rewolucję francuską, systematycznie rozprzestrzeniały się po całej Europie. Z tego względu zmierzch XVIII wieku zamyka pewną epokę w rozwoju instytucji szpitalnych i miłosierdzia w Polsce i w Europie, stanowi cezurę, okres przejściowy między kościelnymi szpitalami szczególnie dla biednych a szpitalami nowego typu, których główną funkcją było leczenie.

Autor wyraźnie podkreśla, że pojęcie „opieka społeczna” ma charakter umowny, słusznie zauważa, że aż do schyłku XVIII wieku bardziej właściwe wydaje się operowanie pojęciami „miłosierdzie”, „działalność dobroczynna” czy „charytatywna”, nierozłącznie kojarzonymi z doktryną chrześcijańską, która inspirowała i warunkowała kościelny przez całe stulecia charakter instytucji i działań opiekuńczych. W rozumieniu dzisiejszym termin ten pojawił się u schyłku czasów nowożytnych, dokładniej – w Oświeceniu, kiedy opiekę zaczęto pojmować jako czysto socjalny obowiązek państwa w stosunku do swoich obywateli.

W pracy przedstawiono również, uwzględniając wielonarodowościową i wielowyznaniową specyfikę Rzeczypospolitej, szpitalnictwo i dobroczynność w innych wyznaniach i religiach: w Kościele protestanckim (luteranie, kalwini, bracia czescy, bracia polscy), Kościele wschodnim (prawosławnym, unickim, ormiańskim), u Żydów oraz nielicznych w enklawach wyznawców islamu. Problemowi opieki społecznej w mniejszościach wyznaniowych i narodowych zamieszkujących tereny Rzeczypospolitej, poświęcono trzy ostatnie, spośród trzynastu, rozdziały tej pracy, niemającej w nauce polskiej żadnych wcześniejszych wzorców. Jest to najbardziej nowatorski i najmniej dotychczas opracowany aspekt opieki społecznej na ziemiach polskich.

Oprócz walorów czysto naukowych, poznawczych i historiograficznych, opracowanie dziejów dobroczynności i opieki społecznej ma wartość użytkową i aplikacyjną dla takich dyscyplin, jak pedagogika opiekuńcza czy praca socjalna, socjologia. Jest przydatne zarówno dla badaczy tych zagadnień, jak i studentów. Może przyczynić się do promocji dobrych praktyk i poszerzenia ogólnej wiedzy na temat dawnych form opieki społecznej

dla pracowników różnych instytucji społecznych, opiekuńczych, resocjalizacyjnych, pedagogicznych, kościelnych, świeckich, państwowych, gminnych i samorządowych. Wiedza ta może im posłużyć do wykorzystania minionych doświadczeń dobroczynnych i charytatywnych do zapobiegania i rozwiązywania współczesnych problemów i patologii związanych z ludźmi zmarginalizowanymi i wyobcowanymi społecznie.

Książka ukazuje dobre dawne tradycje charytatywne, może pomóc w wykreowaniu wrażliwości społecznej, dowartościować pracowników socjalnych i osoby pracujące z ludźmi słabszymi, winna zachęcić społeczeństwo do reaktywacji starych lub tworzenia nowych charytatywnych stowarzyszeń świeckich, podobnych np. do dawnych bractw czy towarzystw dobroczynności. *Dzieje opieki społecznej w Polsce do końca XVIII wieku* mają uniwersalny, interdyscyplinarny, wręcz humanitarny wymiar, służąc od strony naukowej poznaniu ważnego aspektu historii ogólnej, zwłaszcza historii społecznej, a w węższym odbiorze historii Kościoła, zaś od strony praktycznej ludziom związanym z tzw. opieką społeczną czy socjalną. Zainteresować też powinna środowiska wolontariatu czy *Caritasu*. Powodzenie idei wolontariatu czy *Caritasu*, czy innych działań opiekuńczych w praktyce zależy w dużej mierze od wszechstronnej formacji i świadomości historycznej ludzi w nią zaangażowanych.

Zgodnie z maksymą: „historia jest nauczycielką życia” oraz inną zasadą „nie należy wyważać otwartych drzwi”, wiedza historyczna zawarta w tej książce może wskazać wypracowane już wcześniej wzorce i modele postępowania z ludźmi potrzebującymi pomocy. Przy dostosowaniu ich do realiów dzisiejszych czasów i odpowiedniej modyfikacji wiele dawnych rozwiązań można by z powodzeniem zastosować w czasach współczesnych.

Opieka społeczna na ziemiach Rzeczypospolitej Obojga Narodów w okresie staropolskim oparta była przede wszystkim na szpitalnictwie, obejmującym szpitale zakonne, prepozytury szpitalne oraz przytułki parafialne. W potrzebie można też było korzystać z pomocy bractw charytatywnych, opieki cechowej, fundacji stypendialnych dla ubogich studentów, fundacji posagowych, banków pobożnych, kas zapomogowo-pożyczkowych, dobroczynności indywidualnej, zapisów testamentowych na cele charytatywne, a także miejskich i prywatnych medyków. W opiekę społeczną dla swych poddanych zaangażowana też była szlachta i magnaci. Dbano też o kształcenie ubogich uczniów i biedne panny, pragnące wyjść za mąż. Wszystkie te zagadnienia zaprezentowane zostały szczegółowo w poszczególnych rozdziałach omawianej książki.

Niezwykle ważny jest komparatystyczny aspekt analiz, ukazujący specyfikę i ogromne różnice między szpitalnictwem w Prusach Królewskich, na Warmii, Litwie, na Kresach Wschodnich i w centralnych rejonach Rzeczypospolitej, nie mówiąc o funkcjonujących poza strukturami państwa polskiego szpitalach śląskich.

Praca *Opieka społeczna w Polsce do końca XVIII wieku*, choć w bardzo dużym stopniu zredagowana na bazie opracowań, posiada po części też charakter badawczy. W wielu przypadkach uwzględnia rezultaty dodatkowych badań archiwalnych i odwołuje się bezpośrednio do źródeł, zwłaszcza normatywnych, które ukazują teoretyczne, postulowane wzorce i podstawy funkcjonowania szpitali i opieki społecznej.

Wiesław Partyka
Katedra Historii Opieki KUL